

Les geminacions a l'estàndard oral

LLUÍS DE YZAGUIRRE I MAURA

Universitat Pompeu Fabra

Aquest escrit pretén reivindicar les geminades com una de les característiques que poden diferenciar l'estàndard formal del menys formal, especialment líquides, nasals i fricatives, i està dedicat al Dr. Joan Martí, que fou linxat mediàticament per haver tingut el seny de dir que els locutors professionals que no tenen una elocució mínimament correcta s'haurien de dedicar a altres tasques.

Els exemples que s'hi aportaran es basaran especialment en l'oriental central, ja que les reduccions $a + e > ə$, $o + u > u$ i $v + b > b$ faciliten més exemples de parells mínims, però entenem que l'argumentació és vàlida per al conjunt dels geoelectes.

1. Fonètica descriptiva

Comencem amb la fonètica descriptiva. Recasens recull geminacions de quasi totes les consonants (Recasens 189 p: j, 183 p: b:, 186-187 m: n: ɲ:, 190 r: l: λ:, 193 v:, 197 p: b: t: d: k: g: m: n: ɲ: f: v:, 198 r: l: λ:, 271 s: z: ʃ: ʒ:), fins i tot de tautosil·làbiques, que descartarem per tal com no poden crear parells mínims. També recull l'alternança d'una part de les geminacions amb pronúncies no geminades. Així, per al grup -tm- de *setmana*, recull la realització [mm] (pròpiament en AFI [m:]) en central sense qualificar, [d̥m] en el central que qualifica d'acurat (amb [d] parcialment ensordida) i recull la simplificació a [m] en el valencià col·loquial.

No sembla contestable que el català emprà profusament les geminacions també en fonètica sintàctica (tret del sud-occidental i l'occidental central), cosa que provaria que formen part dels hàbits fonològics dels parlants no interferits: *cap britànic, cap petit, tot d'una, tot tranquil, poc café, poc guix, baf fortíssim, ofereix xocolata, vesteix generacions, cal liquidar-ho, tall llarg* i d'altres que sí que poden oscil·lar.

El dia que tindrem corpus orals representatius de tots els geoelectes i registres, probablement trobarem que també aquestes geminacions es deuen simplificar molt sovint en col·loquial,

però també trobarem que en l'elocució més acurada es mantenen, sigui com a signe de distinció, sigui per evitar confusions. Com diu Recasens (1991: 271):

Una altra qüestió és la realització simple o geminada de dues fricatives idèntiques en contacte. En el cas de fricatives pertanyents a mots diferents, la solució regular és la fusió de les dues consonants del grup en una fricativa simple, si bé cal admetre la realització geminada en la parla molt acurada. En posició interior de mot, algunes formes lèxiques afavoreixen la fusió (derivats amb els prefixos *des-*, *dis-* (discernir, descendència)) i d'altres afavoreixen la realització geminada (*fascicle*, *suscitar*, *oscil·lar*, *escindir*).

El DVP les manté totes i Recasens associa la caiguda i el manteniment a d'altres factors; es pot aplicar a les geminades: (1991: 222) «la freqüència d'ús d'un mot, el ritme de la parla pot influir en elisions vis(t) *vs* cast».

No costa gens trobar casos de contactes sintàctics que generen parells mínims, per a totes les posicions (amb o sense redistribució d'alguna síl·laba):

- * Home de poc cafè / Home de poca fe
- * Tens un ca pallús / cap pallús
- * Joan, t'ha(s) superat!
- * Arriba el de gel / el desgel
- * No en sabem desxifrar / no en sabem, de xifrar
- * Hi ha molts tipus d'al·legacions / de legacions
- * Religió i(m)moral catòlica (exemple tret de les xarxes socials)
- * Personal limitat
- * càlcul actiu / càlcul lectiu (≠ cal col·lectiu)
- * Exigim que ho declari (il·)legal, (il·)lícit
- * La unanimitat del lament / de l'amén
- * El poder de la ment / del lament
- * El sou (del lector / de lector / de l'actor) és miserable
- * Vol (levitar/habitar) a Barcelona
- * Diu que no em mantens / Diu que no m'entens
- * Fa(n) nosa

O en contrast dins la mateixa frase:

- * La cena de l'última escena / L'escena de l'última cena
- * Ha al·legat contra la degradació a legat
- * Han delegat les funcions del legat

De tots aquests exemples, no tots entraran amb més o menys facilitat en un context on el manteniment o no de la geminació provoca un canvi de significat. Però en molts casos el context pot ser una simple frase; v. en recollir les declaracions d'un polític contrari a la immersió lingüística, si diu «Exigim del Tribunal que la declari ilegal*» pensarem que diu el contrari, llevat que introdueixi molta tensió articulatòria geminant la «i» (que en condicions normals s'elidiria) o introduint un silenci anòmal entre ambdues «i».

- * [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəkláriləyál]
- vs
- * [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəkláriləyál] o [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəkláril:əyál]
- * [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəkláriiləyál] o [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəklári:ləyál]
- * [ədʒizim dəl triβunál kə lə ðəklári (.) iləyál]

Per a qui trobi rebuscats els exemples, n'aportaré un del DIEC, que recull tant el verb rimar com ritmar, i exemplifica aquest segon amb la frase «La cançó no està ben ritmada», però bé podria ser que (la lletra de) la cançó no estigués ben rimada...

Com que després veurem que un dels arguments per negligir les geminades és que impliquen, evidentment, més esforç articulatori que si se simplifiquen, caldrà tenir presents exemples com els precedents que ens recorden allò de la física que diu que l'energia es transforma: sovint en la parla el que simplifiquem per una banda ens obliga a complicar per una altra. Ara, però, el que m'interessa destacar és que els catalans no tenim cap mena de problema a fer geminacions, com ho demostra que els més fervorosos partidaris d'eliminar el punt volat i suprimir la *ela* geminada no són capaços de defensar verbalment les seves tesis durant un parell de minuts sense produir tota mena de geminacions en fonètica sintàctica sense cap mena de dolor articulatori.

No és tan freqüent de trobar parells mínims geminada / simplificada en interior de mot, però n'hi ha i poden formar parells mínims de frases senceres (recordo, en oriental central):

- L'(addició/edició) és defectuosa
- La dicció / L'addició és horrorosa
- La població rebutja l'(edicte/addicte)
- Ha donat una resposta molt (as/esc)èptica
- Té un regust a(s)cètic
- Van eludir el problema / Van al·ludir al problema
- La tria de la tapa del mes ha estat (cansalada / cancel·lada)

Caldrà afegir que entre les brillants aportacions de Max Wheeler a l'anàlisi fonològica del català hi ha la de resoldre el tractament de la falsa oposició bategant *vs* vibrant com un cas de geminació (Wheeler 1977: 8–10).

Si ens fixem en l'adstrat més influent, el castellà estàndard ha eliminat totes les geminacions tret de *-nn-* parcialment (no pas el castellà majoritari: meitat inferior de l'eurocastellà i el d'Àfrica i Amèrica). Ho hem de tenir en compte per no caure en l'error de cercar causes endògenes en analitzar els parlants que simplifiquen *Anna* o *innocent* i no pas *innoble* o *innat*.

2. Fonètica prescriptiva

Pel que fa a la fonètica prescriptiva, la PEOSFIEC90 és dispersa, poc concreta i inharmonica:

- prescriu el manteniment de la *ela* geminada en «mots com col·legi...» donant entenciment que la simplificació és admissible com a norma excepte en mots emblemàtics (i així s'ha traslladat majoritàriament als llibres d'estil);
- prescriu rotundament la geminació dels grups gràfics *-tm-*, *-tn-*, *-tl-* i *-tll-*, bo que tolera alguna reducció *-tll-* a *-ll-* (en general, de mots que al balearic no fan *-tll-* > *-tl-*, com **ratla* i **bitlet*);
- només parla de les fricatives geminades per desautoritzar-ne la realització africada (dissimilativa) dels parlars insulars (pitsina, dedgel), com també desaprova la geminació insular de *-rl-* > [l:] (gràficament, *pel·la* per *perla*);
- quant a les oclusives orals i aproximants, només recull l'opcionalitat entre [b:] / [β] i [g:] / [ɣ] en certs mots amb les seqüències gràfiques intervocàliques *-bl-* i *-gl-*;
- troba innecessari prescriure el manteniment de les nasals geminades, malgrat casos com *innocu* o *summe/a*;

- tampoc no inclou altres casos amb menys incidència, com les oclusives, malgrat que n'hi ha d'especialment recurrents als mitjans, com fu[bb]ol o ò[bb]iament; el primer se sol dissimular per contaminació del castellà o de l'ortografia (tant se val) i el segon se sent cada vegada més com a ò[β]iament.

Pensant en els professionals que vehiculen l'estàndard, hem d'introduir una distinció important entre les geminades, que ens ajudarà a entendre la incidència que el coneixement de la normativa i el del castellà tenen en la manera com tracten les geminacions aquests professionals. Parlarem de geminades pròpies quan la geminació és fruit directament de la conversió de text a grafia (cosa que es manifesta clarament en sil·labejar un mot: pis-ci-na, vil·la, an-na, ob-vi, ad-di-ci-ó...) i de geminades assimilades quan la geminació és fruit d'una assimilació prèvia (rit-me, èt-nic, rot·llo, at·lè-tic...). Sota aquest prisma, diguem que la PEOSFIEC dona molt poca importància a les geminades pròpies (es resigna a la simplificació tret de casos simbòlics) i en dona molta a les geminacions assimilades, però no estableix prelació entre els que deixen de fer-les per simplificació i els que no arriben a fer-les perquè no assimilaven (ergo, no estableix prelació entre se[dm]ana i se[m]ana).

3. Fonètica diacrònica

De la fonètica diacrònica, ens n'interessa trobar referents universals a l'hora de valorar què ens pot aportar el manteniment o la caiguda de les geminacions. La teoria clàssica de la fonètica diacrònica ens planteja l'evolució en termes d'economia en el sentit d'equilibri entre l'estalvi d'esforços i l'eficàcia comunicativa. Ho trobem recollit a Martinet (1964: 60) segons la formulació de Passy:

- *lleï de l'esforç menor*: el llenguatge tendeix constantment a desfer-se de tot allò que és superflu;
- *principi d'èmfasi*: el llenguatge tendeix constantment a posar en relleu tot allò que és necessari.

Sempre que podem, estalviem en l'articulació, a condició que no afecti el missatge. En català, dir «u[m] pobre» amb assimilació homoorgànica de la nasal requereix menys moviments que si fem alveolar la nasal. La mateixa assimilació, en una frase com «Van passar la tarda al teatre», és igualment econòmica en el pla articulatori però generarà confusió en l'oient o ens obligarà a afegir informació sobre la marxa (si l'oient exterioritza el seu desconcert): «Va[m] passar la tarda al teatre, els seus fills.» Ens passaria el mateix amb una forma verbal ambigua: «No els criticaria si no tingués raó.» En aquest tercer exemple, el *principi d'èmfasi* ens pot dur a explicitar els subjectes, amb diverses possibilitats: «No els criticaria, jo, si no tingués raó», «No els criticaria, jo, si ell no tingués raó», «No els criticaria, ell, si no tingués raó», «No els criticaria, ell, si jo no tingués raó». En el cas de les confusions derivades de la *lleï de l'esforç menor*, el *principi d'èmfasi* pot actuar forçant la inserció d'informació altrament optativa o pot actuar bloquejant la *lleï de l'esforç menor*, que en el cas del segon exemple es traduirà en una pronúncia més laboriosa sense l'assimilació: va[n] passar. Com diu Paul Passy (citada per Martinet 1964: 60-61):

No fue el hablante quien «sintió la necesidad» de conservar las distinciones significativas, sino el oyente. Si al hablar descuidamos una parte importante del discurso, somos mal comprendidos y nos vemos obligados a comenzar de nuevo. De ahí la «necesidad» de articular bien todo aquello que es importante.

Quan en una llengua es generalitza la tendència a suprimir una distinció fonètica, comencen a aparèixer casos de confusió, amb l'existència de mots homònims. Per exemple, quan el llatí generalitza la reducció de la quantitat vocàlica, davant del risc de col·lapse del sistema, es veu forçat a evolucionar de tres graus d'obertura vocàlica a quatre. Martinet (1964: 37-38) sosté que no és l'única evolució possible:

Dos tesis que no se contradicen, la de Gilliéron, según la cual cada lengua se defiende de las homonimias molestas mediante la substitución de palabras, y la de la fonología diacrónica de que la existencia de demasiados casos de homonimias amenazantes puede contribuir a impedir la fusión de dos fonemas, suponen, tanto una como otra, un cambio fonético regular capaz de afectar en determinadas posiciones, a todos los ejemplares del fonema alcanzado.

Pensant en la reducció de les geminacions en el català actual, caldria matisar que els ritmes de la fonètica diacrònica no són els mateixos per a una llengua dotada d'escriptura que per a una altra de transmissió oral i que el percentatge d'analfabets en una comunitat lingüística influirà en la persistència o volatilitat de certes oposicions.

La vigència del principi d'èmfasi de Passy en el sentit que l'eficàcia comunicativa pot frenar les tendències a la simplificació ens la recull Fernández-Sevilla:

Vale la pena llamar la atención sobre este hecho: el andaluz, y en general el español meridional, a pesar del sambenito de la pereza articulatoria, a pesar del clima, etc., refuerza las consonantes llegando a crear verdaderas geminadas. (Fernández 1980: 495)

Lo que el español rehuye no es la mayor tensión articulatoria —la aparición de geminadas y sonidos reforzados constituye la prueba más evidente— sino la debilitación o eliminación de elementos considerados inútiles o poco útiles. El problema no es, pues, de fonemas sino de estructuras silábicas, de estructuras léxicas y, en último término, de eficacia comunicativa. (Fernández 1980: 503-504)

4. El paper de les ger[ɔbbiəmén]ⁿ l'estàndard

Com hem dit abans, les propostes de manteniment que fa la PEOSFIEC són molt decidides pel que fa a les geminades assimilades (tm > mm, etc.) i poc decidides en el cas de les geminades pròpies (-l·l-, -sc{e, i}-, les nasals que el castellà ha simplificat...), i s'acomoden a una realitat quasi monolítica dels mitjans de comunicació (que no hem d'oblidar que són els destinataris pràcticament exclusius de la PEOSFIEC): els locutors professionals tendeixen a no fer-ne cas i, als pocs mitjans que tenen correctors o assessors, aquests encara els hi encoratgen i ho expliquen als respectius llibres d'estil. La pauta pràctica que segueixen els mitjans és la d'acomodar-se al castellà o, en els millors dels casos, a una pronúncia llibresca (només en el cas de les geminades assimilades): faran *innoble* però *inocent*, potser e[s:]enari mentre el castellà no digui [eθenárjɔ] però pi[s]ina, se[dm]ana o se[m]ana, rarament se[m:]ana; l'acomodació al castellà es comprova per la cronologia paral·lela: no és fins que el castellà generalitza [óβjaménte] que no comencem a sentir [ɔbbiəmén] per [ɔbbiəmén]. No s'ha de menystenir el detall que el castellà resol molts d'aquests grups amb dissimilació, és a dir amb una tendència antagònica de la solució patrimonial catalana: i[n]mortal, a[ð]mófera...

Pensant en un futur imminent on ja no ens haurem de preocupar només de la supervivència de la llengua i podrem començar a treballar en la recuperació de la genuïnitat, crec que cal analitzar aquestes pautes dels locutors professionals. Vaig tenir l'oportunitat de fer cursos

d'elocució amb actors de doblatge els anys 1985-1986, a instàncies del recordat Francesc Vallverdú, i vaig poder comprovar que la majoria valora la dificultat d'una pronúncia no pas en termes de tensió articulatòria, sinó de distància entre grafia i fonia. Així, la majoria deia que és més fàcil de dir se[d]mana que no pas se[m]mana (de fet, se[m:]ana). La manera de fer-los valorar el grau objectiu de dificultat que vaig trobar fou la fer-los pronunciar sèries com ara les quatre següents:

- α «idmens» «idnoble» «cedla/radli» «Bed-lloc»
- β «immens» «innoble» «cel·la/ral·li» «Bell-lloc»
- γ «sedmana» «codna» «adlètic» «radlla»
- δ «semmana» «conna» «al·lètic» «rall·lla»

Les persones amb qui vaig fer aquest treball unànimement consideraren més difícils les sèries alfa i delta, que veuen més llunyanes de la forma de referència, que és la norma escrita. Però al cap d'una estona d'estar jugant amb aquestes variacions, llur orella s'hi havia anat acostumant i el convenciment s'esquerdava en haver d'admetre que la dificultat articulatòria del grup —geminat o dissimilat— és la mateixa a les sèries alfa i gamma entre si i el mateix ocorre amb les sèries beta i delta.

De la mateixa manera que trobo inqüestionable que la realització dissimilada exigeix més esforç articuladori que la geminada, és innegable que requereix menys esforç articuladori la realització simplificada que la geminada, però entre dissimilada i geminada la diferència és que fem una articulació més, mentre que entre geminada i simplificada hi ha un allargament sense modificació de l'articulació. I, per valorar la diferència d'esforços, haurem de tenir en compte que, si la simplificació genera una ambigüïtat, potser el *principi d'emfasi* ens acabarà duent a fer esforços addicionals superiors o acabarem havent de repetir el missatge. Per a una llengua, la renúncia a un recurs com la capacitat diferenciadora de simplificada *vs* geminada —substituint tots els elements lèxics que generen parells mínims basats en aquest tret— no és viable si té efectes massius irresolubles com és en català pel rendiment freqüentíssim de les geminacions en fonètica sintàctica.

El fet que, en la majoria dels contextos, el manteniment de la geminació no sigui condició indispensable per a la integritat del missatge coexisteix amb la càrrega estilística que aporten aquestes geminacions quan es mantenen, per oposició a una realització més relaxada. No és gaire diferent d'altres tipus de reduccions. En una conversa informal, algú podria dir «Volien 'nar a peu, prò van 'cabar tots 'gafant el metro», però aquesta mateixa persona, si repeteix l'explicació en un context formal, pendent de fer una bona impressió, és possible que digui «Volien anar a peu, prò van acabar tots agafant el metro». En una llengua sana, que els parlants tinguin pluralitat de recursos, que puguin vehicular estils diferents, forma part de la normalitat: des d'extrafer la veu per ridiculitzar algú o multiplicar els diminutius en adreçar-se a una criatura fins a seleccionar sinònims percebuts com a més cultes o altres de barroers en funció de l'interlocutor, són algunes de les variants amb què un parlant s'adapta a les situacions comunicatives. Justament el fet que cada vegada sigui més reduïda la proporció de la població analfabeta en català fa que la polarització entre llengua escrita, sempre més formal, i llengua oral majoritàriament informal es vagi instal·lant com una característica normal. També hi ajuda el coneixement d'altres llengües en què la distància entre l'oral i l'escrit encara és més gran.

L'autor d'aquesta reflexió, convençut que al català li convé promoure indistintament tots els registres i variants estilístiques, s'ha manifestat a favor d'un model d'estàndard oral que clarament diferenciï en els mitjans de comunicació aquelles situacions on caldria promoure'n una variant clarament formal d'aquelles en què caldria incentivar la proliferació de moltes variants

menys formals, adaptades a les molt diverses situacions que s'hi donen: tertúlies, transmissions esportives, comèdies i sèries en què personatges molt variats reclamen, també en la parla, una caracterització adés versemblant adés histriònica. A un locutor professional se li ha de poder demanar, en aportar la veu en off d'un documental sobre medi ambient, que digui una frase com «L'atmosfera oscil·la entre els gasos innocus, els nocius i els innats, òbviament l'han espatllada» fent-hi les set geminacions, amb una lectura calmosa, feta bo i llegint el guió. En canvi, en un debat posterior sobre el mateix documental entre divulgadors científics, no tindria res d'estrany que algunes d'aquestes geminacions se simplifiquessin (especialment quan el castellà també les simplifica).

5. Conclusions

Malgrat les veus que menystenen les geminacions en el català oral (i les que encara van més lluny i proposen de suprimir el punt volat), l'autor considera que qualsevol esforç per desembastardir el català i restituir-ne la genuïtat ha d'incloure la revaluació de les geminades. Poden jugar un paper destacat en la definició d'un estàndard formal, aplicable als productes audiovisuals més elaborats (aquells en què el locutor llegeix el text i, si cal, pot gaudir de reintents). A més, són un indicatiu clar de salut de l'idioma, en la mesura que la tendència actual és a mantenir-les només si també les manté el castellà: a mesura que s'aniran recuperant podrem percebre que el malalt es va aïllant del focus d'infecció.

Referències bibliogràfiques

- FERNÁNDEZ SEVILLA, J. (1980): «Los fonemas implosivos en español», *Thesaurus*, vol. XXXV, 1980, pp. 456–505.
- MARTINET, André (1974): *Economía de los cambios fonéticos, tratado de fonología diacrónica*, Madrid, Gredos.
- RECASENS, Daniel (1991): *Fonètica descriptiva del català*, Barcelona, IEC.
- PEOSFIEC = SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'IEC (1990): *Proposta per a un estàndard oral de la llengua catalana*, Barcelona, IEC.
- WHEELER, Max W. (1977): «Els fonemes catalans: alguns problemes», *Els marges*, núm. 9 (1977), pp 7–22.